

МІНКА Т.П.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи
та фінансів)

ГЕРАСИМЧУК С.С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи
та фінансів)

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУТНІСТЬ ОЗНАК

Стаття присвячена теоретичному аналізу поняття примушування до шлюбу як складного соціально-правового явища, що порушує права людини, зокрема право на вільний вибір партнера. Дослідження актуалізується в контексті євроінтеграції, ратифікації Стамбульської конвенції та криміналізації примушування до шлюбу в Україні (ст. 151-2 КК України). Проаналізовано останні дослідження українських вчених, які зосереджуються на кримінально-правовій характеристиці поняття «примушування до шлюбу». У статті розглянуто визначення примушування до шлюбу, запропоновані у юридичній науці, виокремлено його ключові ознаки: протиправність, відсутність вільної згоди, різноманітність форм тиску (фізичного, психологічного, економічного), спрямованість на шлюб чи співжиття. Акцентовано на принципі добровільності шлюбу, закріпленому в міжнародних актах (ст. 16 Загальної декларації прав людини, ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) та ст. 51 Конституції України. На основі справи «Buckland v. Buckland» (1967) проаналізовано критерії примусового шлюбу. Розкрито відмінності примушування до шлюбу від домашнього насильства та торгівлі людьми, наголошено на необхідності їх розмежування для правозастосування. Запропоновано авторське визначення поняття примушування до шлюбу, зміст якого включає маніпулятивні практики, та описано їх властивості: протиправність, обмеження волевиявлення, багатогранність тиску, суб'єктивний страх.

Ключові слова: примушування до шлюбу, добровільність шлюбу, права людини, гендерно зумовлене насильство, Стамбульська конвенція, криміналізація, домашнє насильство, правозастосування.

Minka T.P., Gerasimchuk S.S. The content of the concept of forced marriage: theoretical analysis and the essence of the signs

The article is devoted to the theoretical analysis of the concept of forced marriage as a complex socio-legal phenomenon that violates human rights, particularly

the right to freely choose a partner. The study is relevant in the context of Ukraine's European integration, the ratification of the Istanbul Convention, and the criminalization of forced marriage under Article 151-2 of the Criminal Code of Ukraine. The latest research by Ukrainian scholars (P. V. Kaminsky, Sh. B. Davlatov, I. V. Basysta, S. B. Buletsa, M. V. Mendzhul) is analyzed, focusing on the criminal-legal characteristics and the link to gender-based violence, while noting the lack of attention to the essence of the concept. Definitions of forced marriage proposed by P. V. Kaminsky, O. V. Kharytonova, and Sh. B. Davlatov are examined, identifying key features: illegality, lack of free consent, diverse forms of coercion (physical, psychological, economic), and intent to establish marriage or cohabitation. Emphasis is placed on the principle of voluntary marriage, enshrined in international acts (Article 16 of the Universal Declaration of Human Rights, Article 23 of the International Covenant on Civil and Political Rights) and Article 51 of the Constitution of Ukraine. Based on the case *Buckland v. Buckland* (1967), criteria for forced marriage are analyzed. The article distinguishes forced marriage from domestic violence and human trafficking, highlighting the need for clear delineation in legal practice. An original definition of forced marriage, incorporating manipulative practices, is proposed, and its characteristics are described: illegality, restriction of free will, multifaceted coercion, and subjective fear. The conclusions underscore the need for legislative improvement and preventive measures.

Key words: *forced marriage, voluntary marriage, human rights, gender-based violence, Istanbul Convention, criminalization, domestic violence, legal application.*

Вступ. Примушування до шлюбу є складним соціально-правовим явищем, яке має глибокі історичні, культурні та правові корені. У сучасному світі, де права людини та свобода вибору визнаються фундаментальними цінностями, примушування до шлюбу розглядається як порушення основоположних прав особи. В Україні це явище набуло особливої актуальності в контексті євроінтеграційних процесів, ратифікації Стамбульської конвенції та вдосконалення кримінального законодавства.

По-перше, примушування до шлюбу є формою порушення прав людини, зокрема права на вільний вибір партнера та свободу від насильства. Згідно зі Стамбульською конвенцією, примушування до шлюбу визнається однією з форм гендерно зумовленого насильства, що вимагає від держав-учасниць вживання заходів для його запобігання та криміналізації. По-друге, у 2017 року КК України доповнено статтею 151-2 [1], яка встановлює відповідальність за примушування до шлюбу. Вживання у диспозиції статті цього терміну, свідчить про необхідність чіткого правового визначення цього поняття для належного правозастосування. По-третє, зростання кількості випадків домашнього насильства та примусових шлюбів, особливо в умовах воєнного стану, актуалізує потребу в науковому осмисленні цього явища з метою розроблення шляхів удосконалення цього негативного явища.

Постановка завдання. Питання дослідження такого соціального явища, як примушування до шлюбу привертало увагу багатьох вчених. Останні дослідження з цієї проблеми зосереджені на його кримінально-правовій характеристиці та зв'язку з гендерно зумовленим насильством (П. В. Камінський, Ш. Б. Давлатов, І. В. Басиста) або стосуються вивчення ознак шлюбу (С. Б. Булеція, М. В. Менджул). Поряд з цим в науковій літературі бракує досліджень, присвячених вивченню теоретичної сутності змісту поняття «примушування до шлюбу». Метою статті є здійснення науково-теоретичного дослідження змісту сутністю поняття примушування до шлюбу та пропонування його удосконалення.

Результати дослідження. Поняття «примушування до шлюбу» є відносно новим для українського вітчизняного законодавства, що зумовлено як історичними особливостями розвитку шлюбно-сімейних відносин, так і сучасними викликами, пов'язаними з імплементацією міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. У науковій літературі це поняття

досліджується переважно в контексті кримінально-правової характеристики та протидії домашньому насильству.

Українські вчені пропонують різні підходи до визначення примушування до шлюбу, звертаючи увагу на його правових, соціальних та психологічних складових.

Камінський П. В. у своїй дисертації «Кримінально-правова характеристика за примушування до шлюбу: порівняльно-правове дослідження» (2022) визначає примушування до шлюбу як «незаконний, цілеспрямований вплив на особу, який може супроводжуватися насильством, з метою змусити її вступити в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття всупереч її волі, або примушування цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає». Це визначення є комплексним і враховує як фізичний, так і психологічний тиск, а також вказує на те, що цей злочин може вчинятися й за межами держави, підкреслюючи його транскордонний характер [2].

Давлатов Ш. Б. у статті «Примушування до шлюбу в аспекті протидії домашньому насильству: криміналізація» (2020) трактує примушування до шлюбу як «дії, спрямовані на примус особи до вступу в шлюб або продовження примусово укладеного шлюбу, або до співжиття без шлюбу, які можуть включати фізичний або психологічний тиск, обмеження свободи пересування чи спонукання до переміщення в іншу державу». Автор акцентує увагу на зв'язку примушування до шлюбу з домашнім насильством і підкреслює необхідність його криміналізації [3].

О. В. Харитонова зазначає, що «примусовий шлюб порушує право людини вільно вирішувати, чи брати шлюб, коли це робити і з ким» [4, с. 65].

Порівняльний аналіз наведених визначень дозволяє виокремити кілька ключових елементів примушування до шлюбу: 1) протиправність дій; 2) відсутність вільної згоди особи; 3) використання різних форм тиску (фізичного, психологічного, економічного); 4) спрямованість на укладення шлюбу або продовження шлюбних відносин.

Добровільність укладення шлюбу є фундаментальною ознакою цього правового інституту, що забезпечує реалізацію права особи на вільний вибір партнера та захист від примусу. Примушування до шлюбу, яке суперечить принципу добровільності, розглядається як порушення основоположних прав людини, зокрема права на свободу волевиявлення.

Принцип добровільності шлюбу має глибокі історичні корені, сягаючи права Давнього Риму, де шлюб розглядався як добровільне рішення наречених поєднати свої життя, що супроводжувалося взаємним обов'язком поваги.

У сучасному праві добровільність шлюбу закріплена у міжнародних та національних нормативно-правових актах. Зокрема, стаття 16 Загальної декларації прав людини (1948) та стаття 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) гарантують право на укладення шлюбу за вільною згодою сторін. В Україні цей принцип відображений у статті 51 Конституції України, яка встановлює, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Таким чином, добровільність є не лише моральною, а й юридичною передумовою шлюбу, порушення якої тягне за собою недійсність шлюбу або кримінальну відповідальність.

Для розуміння правової природи примушування до шлюбу доцільно звернутися до міжнародної судової практики, зокрема до прецеденту справи «Buckland v. Buckland» (1967). У цій справі суд сформулював ключові критерії для визначення примусового шлюбу, які залишаються актуальними для сучасного правозастосування: 1) що особа повинна достатньо боятися усунути джерело страху (тиску); 2) страх повинен бути розумним у світлі обставин; 3) страх виникає внаслідок зовнішніх обставин, за які сторона не відповідає сама [5, с. 5].

Для правозастосування важливим є чітке розмежування примушування до шлюбу із суміжними складами злочинів, такими як домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), торгівля людьми (ст. 149 КК України) чи примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України). Наприклад, П.В. Камінський зазначає, що примушування до шлюбу відрізняється від торгівлі людьми відсутністю мети експлуатації, а від примушування до статевого

зв'язку – спрямованістю на укладення шлюбу або співжиття. Це розмежування є важливим для уникнення колізій у судовій практиці.

Насильство в сім'ї та примушування до шлюбу є серйозними порушеннями прав людини, які мають спільні риси, але відрізняються за своєю природою, об'єктом і механізмами впливу. Водночас примушування розглядається як поняття, що частково перетинається з насильством, але має власні особливості. У літературі виділяють кілька підходів до співвідношення цих категорій. Деякі автори вважають примушування одним із виявів психічного насильства поряд із погрозами [6, с. 67]. Інші стверджують, що примушування є більш загальним явищем, ніж насильство. Насильство виступає лише одним із способів примушування поряд із ненасильницькими методами, такими як економічний чи соціальний тиск. Основна мета примушування полягає у спонуканні особи до певних дій, тоді як насильство спрямоване на завдання шкоди життю, здоров'ю чи тілесній недоторканності [7, с. 15]. Третій підхід заперечує існування фізичного примушування як окремої категорії, стверджуючи, що так зване «фізичне примушування» є насильством, яке слугує додатковим засобом впливу на психіку особи. Таким чином, примушування розглядається як психічне насильство, яке може підкріплюватися фізичним впливом [8, с. 68; 2].

Ці підходи демонструють неоднозначність у тлумаченні співвідношення насильства та примушування, що вимагає детального аналізу їх проявів у відносинах, пов'язаних з примушуванням до шлюбу.

Насильство в сім'ї, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», охоплює фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство, спрямоване на членів сім'ї або осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах [9]. Об'єктом насильства в сім'ї є життя, здоров'я, гідність або майнові інтереси особи, а також сімейні відносини як соціальний інститут.

Примушування до шлюбу, визначене у ст. 151-2 КК України, передбачає дії, спрямовані на примус особи до вступу в шлюб або продовження примусово укладеного шлюбу, або до співжиття без шлюбу, що супроводжуються фізичним чи психологічним тиском. Об'єктом примушування до шлюбу є свобода волевиявлення особи щодо укладення шлюбу або встановлення сімейних відносин. Таким чином, якщо насильство в сім'ї зазвичай зазіхає на фізичну чи психічну недоторканність, примушування до шлюбу насамперед обмежує свободу вибору партнера.

Обидва явища є формами порушення прав людини, які можуть включати фізичний і психологічний вплив. Вони часто перетинаються, оскільки примушування до шлюбу може бути проявом домашнього насильства. Насильство в сім'ї має ширший об'єкт посягання (життя, здоров'я, гідність, сімейні відносини), тоді як примушування до шлюбу спрямоване на обмеження свободи волевиявлення щодо укладення шлюбу. Механізм впливу також різниться: насильство може виключати свободу волі, тоді як примушування передбачає її обмеження з метою спонукання до дії. Для ефективного правозастосування необхідно чітко розмежовувати ці явища. Наприклад, насильство в сім'ї кваліфікується за ст. 126-1 КК України, тоді як примушування до шлюбу – за ст. 151-2 КК України. У випадках, коли примушування до шлюбу супроводжується насильством, можлива кваліфікація за сукупністю злочинів.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене ми можемо зробити наступні висновки. Примушування до шлюбу, як соціально-правове явище, слід визначати як протиправний, умисний вплив на особу з метою примушення її до вступу в шлюб, продовження примусово укладеного шлюбу, співжиття без шлюбу або переміщення в іншу державу з цією метою, що характеризується обмеженням свободи волевиявлення через фізичний, психологічний, економічний чи соціальний тиск, включаючи маніпулятивні практики, які враховують етнічні, міграційні чи гендерні особливості особи.

Поняття примушування до шлюбу характеризується низкою властивостей, які відображають його правову, соціальну та психологічну природу. По-перше, це протиправність, оскільки дії порушують конституційні права особи на свободу шлюбного вибору (ст. 51 Конституції України) та міжнародні стандарти (ст. 16 Загальної декларації прав людини).

По-друге, обмеження свободи волевиявлення є ключовою ознакою, що відрізняє примушування до шлюбу від добровільного, але вимушеного рішення, спричиненого економічними чи соціальними обставинами. По-третє, багатогранність форм тиску охоплює фізичний, психологічний, економічний і соціальний вплив, що дозволяє кваліфікувати як примушування не лише насильницькі дії, а й маніпуляції чи обман. По-четверте, суб'єктивний аспект страху, підкріплений критеріями справи «Buckland v. Buckland», вказує на необхідність оцінки розумності страху та його зовнішнього походження. Ці властивості підкреслюють складність змісту такого поняття, як примушування до шлюбу саме як явища, що вимагає комплексного підходу до запобігання цим протиправним діям, включаючи вдосконалення законодавства, судової практики та здійсненням превентивних заходів, спрямованих на захист прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Камінський П. В. Кримінально-правова характеристика за примушування до шлюбу: порівняльно-правове дослідження: дис... доктора філос.; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 184 с.
3. Давлатов Ш. Б. Примушування до шлюбу в аспекті протидії домашньому насильству: криміналізація. *Правова позиція*. 2020. № 4(29). С. 22–30.
4. Харитонova О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків : *Права людини*, 2018. 344 с.
5. Dostrovsky Nadine, Cook Rebecca J., Gagnon Michaël. Annotated Bibliography on Comparative and International Law relating to Forced Marriage : Research report. August 2007. 65 p. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/mar/pdf/mar.pdf>
6. Дітріх О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність та кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 207 с.
7. Жданова І.Є. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає кримінальність діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.
8. Ярмиш Н.М. Дія як ознака об'єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. 84 с
9. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

